त्रिकाण्डशेषः ॥ (यथा, मार्कण्डेये ।७५। २९।
"विवेश वह्निशालां वै प्रष्टारं प्राह हव्यभुक्॥")
प्रष्ठः, त्रि, (प्रतिष्ठते अग्रतो गच्छतीति। प्र+स्था+"सुपि स्थः।"३।२।४। इति कः। "प्रष्ठोऽग्रगामिनि।" ८।३।९२। इति षत्वम्।) अग्रगामी। इत्यमरः। २।८।७२॥ (यथा, रघुः। १५।१०।
"आदिष्टवर्त्मा मुनिभिः स गच्छंस्तपतां वरः।
विरराज रथप्रष्ठैर्बालखिल्यैरिवांशुमान्॥")
प्रष्ठवाट्, [ह्] पुं, प्रष्ठः अग्रगामी सन् वहतीति। प्रष्ठ+वह्+"वहश्च।" ३।२।६४। इति ण्विः।) युगपार्श्वगः। इत्यमरः। २।९।६३॥ शिक्षार्थं युगवाहिपार्श्वयोजितः। इति भरतः॥ योजितं युगपार्श्वे दमनार्थं यं हालिका भ्रामयन्ति सः। इति मधुः॥ युवा गौर्दमनाय योजितः। इत्यन्ये॥
प्रष्ठी, स्त्री, (प्रष्ठ+ङीष्।) प्रष्ठभार्य्या। अग्रगामिपत्नी। इति जटाधरः॥
प्रष्ठौही, स्त्री, (प्रष्ठवाह्+"वाहः।" ४।१।६१। इति ङीष्।) बालगर्भिणी। प्रथमगर्भवती गौः। प्रष्ठं प्रथमगर्भं वहति या सा। बाला सती गर्भिणी प्रथमगर्भेत्यर्थः। इति भरतः॥ (यथा, महाभारते। १३।९३। ३३।
प्रष्ठौहीनां पीवराणाञ्च तावद्
अग्र्या गृष्ट्यो धेनवः सुव्रताश्च॥")
प्रस, म ष ङ प्रसवे। ततौ। इति कविकल्पद्रुमः (भ्वा०-आत्म०-सक०-सेट्। रेफयुक्ताद्यः। म, प्रसयति। ष, प्रसा। ङ, प्रसते कीर्त्तिं विद्या। प्रसते विस्तारयति वेत्यर्थः। इति दुर्गादासः॥
प्रसक्तं, क्ली, (प्र+सन्ज+क्त।) नित्यम्। इति जटाधरः॥ (यथा माधवकृतरुग्विनिश्चयस्य कासाधिकारे।
"प्रसक्तवेगस्तु समीरणेन
भिन्नस्वरः कासति शुष्कमेव॥"
"प्रसक्तवेगः सततकासवेगः।" इति तट्टीकायां विजयरक्षितः।) तद्वति, त्रि॥ (आसक्तः। यथा, गीतायाम्। १६।१६।
"अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृताः।
प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ॥")
प्रसक्तिः, स्त्री, (प्र+सन्ज+भावे क्तिन्।)प्रसङ्गः (यथा, किराते। ५।५०।
"मा भूवन्नपथहरास्तवेन्द्रियश्वाः
सन्तापे दिशतु शिवः शिवां प्रसक्तिम्॥")
अनुमितिः। आपत्तिः। इति सव्यभिचारशिरोमणिः॥
प्रसङ्गः, पुं, (प्र+सन्ज+घञ्। सङ्गतिविशेषः। यथा,—
"स प्रसङ्ग उपोद्घातो हेतुतावसरस्तथा।
निर्वाहकैककार्य्यत्वे षोढा सङ्गतिरिष्यते॥"
तस्य लक्षणम्। स्मृतस्योपेक्षानर्हत्वम्। तदर्थस्तु स्मृतिविषयतापन्नत्वे सति द्वेषविषयतानापन्नत्वम्। इत्यनुमितिग्रन्थे गदाधरभट्टाचार्य्यः॥*॥ "प्रकरणान्तरेण समापनं प्रसङ्गः। यथा प्रकारान्तरितो योऽर्थोऽसकृदुक्तः समाप्यते स प्रसङ्गः। यथा। महाभूतशरीरिसमवायः पुरुषस्तस्मिन् सोऽधिष्ठानमिति वेदोत्पत्तावभिधाय भूतविद्यायां पुनरुक्तं यतोऽभिहितं पञ्चमहाभूतशरीरिसमवायः पुरुष इति स खल्वेवं कर्म्म पुरुषचिकित्सायामधिकृतः॥" इत्युत्तरतन्त्रे पञ्चषष्टितमेऽध्याये सुश्रुतेनोक्तम्।") अन्योद्देशेन प्रवृत्तावन्यस्यापि सिद्धिः। यथा,—
"दृष्टा तु हरते पापं स्पृष्टा तु त्रिदिवं नयेत्।
प्रसङ्गेनापि या गङ्गा मोक्षदा ह्यवगाहिता॥"
इति प्रायश्चित्ततत्त्वम्॥*॥
(यथा च देवीभागवते। ३।९।४२।
"अस्पष्टमपि तन्नाम प्रसङ्गेनापि भाषितम्।
ददाति वाञ्छितानर्थान् दुर्लभानपि सर्वथा॥")
प्रसक्तिः। यथा,—
"आनीता भवता यदा पतिरता साध्वी धरित्रीसुता
स्फुर्ज्जद्राक्षसमायया न च कथं रामाङ्गमङ्गीकृतम्।
कर्त्तुं चेतसि पुण्डरीकनयनं दूर्वादलश्यामलं
तुच्छं ब्रह्मपदं भवेत् परवधूसङ्गप्रसङ्गः कुतः॥"
इति नाटकम्॥*॥
प्रस्तावः। यथा,—
तत्रैव गङ्गा यमुना च तत्र
गोदावरी तत्र सरस्वती च।
सर्व्वाणि तीर्थानि वसन्ति तत्र
यत्राच्युतोदारकथाप्रसङ्गः॥"
इति पौराणिकाः॥*॥
मैथुनम्। यथा। प्रसङ्गनित्यद्रुतपृष्ठयानादिति रुग्विनिश्चयवचनटीकायां विजयरक्षितः॥ (यथा च देवीभागवते। १।१२।२०।
"ऋषयोऽपि तयोर्वीक्ष्य प्रसङ्गं रममाणयोः।
परिवृत्य ययुस्तूर्णं नरनारायणाश्रमम्॥")
प्रसज्यप्रतिषेधः,पुं,(प्रसज्य प्रवृत्तिं सम्पाद्य प्रतिषेधो निषेधः।) निषेधविशेषः। तल्लक्षणं यथा,
"अप्रधान्यं विधेर्यत्र प्रतिषेधे प्रधानता।
प्रसज्यप्रतिषेधोऽसौ क्रियया सह यत्र नञ्॥"
अस्योदाहरणम्। भोजराजः।
"पौषे चैत्रे कृष्णपक्षे नवान्नं नाचरेद्बुधः।
भवेज्जन्मान्तरे रोगी पितॄणां नोपतिष्ठते॥"
अत्र रोगीतिनिन्दाश्रवणात् प्रसज्यता। नोपतिष्ठते इति श्रवणात् पर्य्युदासता। इति मलमासतत्त्वम्॥
प्रसत्तिः, स्त्री, (प्र+सद्+क्तिन्।) प्रसन्नता। नैर्म्मल्यम्। इति जटाधरः॥
प्रसत्वरी, स्त्री, (प्रसत्वन्+"वनो रच।" ४।१।७। इति ङीब्रौ।) प्रतिपत्तिः। इति संक्षिप्तसारोणादिवृत्तिः॥
प्रसत्वा, [न्] पुं, (प्रसीदतीति। प्र+सद्+क्वनिप्।) धर्म्मः। प्रजापतिः। इति संक्षिप्तसारोणादिवृत्तिः॥
प्रसन्नः, त्रि,(प्रसीदतीति। प्र+सद्+गत्यर्थेति क्तः।) निर्म्मलः। तत्पर्य्यायः। अच्छः २। इत्यमरः। १।१०।१४॥ (यथा, महाभारते। ४।२७।२४।
"रसाः स्पर्शाश्च गन्धाश्च शब्दाश्चापि गुणान्विताः।
दृश्यानि च प्रसन्नानि यत्र राजा युधिष्ठिरः॥")
सन्तुष्टः। इति मेदिनी ने, ८६॥ (यथा, रघुः। ५।१०।
अपि प्रसन्नेन महर्षिणा त्वं
सम्यग्विनीयानुमतो गृहाय॥")
प्रसन्नता,स्त्री,(प्रसन्न+तल्।) प्रसन्नस्य भावः। तत्पर्य्यायः। प्रसादः २। इत्यमरः।१।३।१६॥ (यथा, हठयोगप्रदीपिकायाम्। २।७८।
"वपुः कृशत्वं वदने प्रसन्नता
नादस्फुटत्वं नयने सुनिर्म्मले॥"
प्रसन्ना, स्त्री, (प्रसन्न+टाप्।) सुरा। इत्यमरः। २।१०।४०॥ मद्यविशेषः। तस्य गुणाः।
"प्रसन्ना गुल्मवातार्शोविबन्धानाहनाशिनी।
शूलप्रवाहिकाटोपकफवातार्शसां हिता॥"
इति राजवल्लभः॥
प्रसादविशिष्टा। यथा, मार्कण्डेये।८१।४३।
"सैषा प्रसन्ना वरदा नृणां भवति मुक्तये॥"
प्रसन्नेरा,स्त्री, (प्रसन्ना निर्म्मला इरा जलमिव। मदिरा। इत्यमरटीकायां भरतः।२।१०।४०॥)
प्रसभः, पुं,(प्रगता सभा सभाधिकारो यस्मात्। बलात्कारः। इत्यमरः। २।८।१०८॥ (यथा, श्रीकण्ठचरिते। ५।४२।
"यस्मिन् विनिर्म्मितवति प्रसभं प्रकोपादत्युग्रनिग्रहनवानुभवोपदेशम्॥")
प्रसरः, पुं, (प्र+सृ+भावादौ यथायथं अप्।) तन्तुव्रणविटपादेर्विसर्पणम्। प्रकर्षेण निकटे सरणं सर्पणम्। तत्पर्य्यायः। विसर्पः २। इत्यमरभरतौ। ३।२।२३॥ (यथा, रघुः।१६।२०।
"तिरस्क्रियन्ते क्रमितन्तुजालै-
र्विच्छिन्नधूमप्रसरा गवाक्षाः॥"
प्रणयः। वेगः। इति मेदिनी। रे, १८२॥ (यथा, कलाविलासे। १।२१।
"इति विनयनम्रशिरसा तेन वचो युक्तमुक्तमवधार्य्य।
तमुवाच मूलदेवः प्रीतिप्रसरैः प्रसारितोष्ठाग्रः॥")
समूहः। इति शब्दरत्नावली॥) यथा, आर्य्यासप्तशत्याम्। ५८९।
"स्तननूतननखलेखालम्बी तव घर्म्मबिन्दुसन्दोहः।
आभाति पट्टसूत्रे प्रविशन्निव मौक्तिकप्रसरः॥"
प्रकृष्टसञ्चरणम्। यथा,—
अत ऊर्द्धं प्रसरं वक्ष्यामः। तेषामेभिरातङ्कविशेषैः प्रकुपितानां पर्य्युषितकिण्वोदकपिष्टसमवाय इवोद्रिक्तानां प्रसरो भवति तेषां वायुर्गतिमत्त्वात् प्रसरणहेतुः सत्यप्यचैतन्ये सहि